

Edirne'de Sarây-ı Cedid çini duvar panolarına bir örnek

rica su terazisinin 300 m. kuzeyinden başlayarak Saraçhane Köprüsü'ne kadar Tuna nehrinin iki sahiline Fâtiḥ Sultan Mehmed tarafından rıhtımlar inşa ettirilmiştir. 2 kilometreden fazla olan, zeminleri mermer döşeli bu rıhtımların taşları daha sonra sökülerek inşaatlarda kullanılmıştır.

Edirne Sarayı 1752-1753 yıllarındaki depremler, yangınlar, su baskınları ve ilgisizliğin yanı sıra 1826 ve 1875'teki Rus işgali yüzünden zaman içinde yok olmaya başlamıştır. Özellikle 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nda sarayın divanhâne etrafındaki daireleriyle Cihannümâ Kasrı giriş katı silâh ve cephane deposu yapılmıştır. Rus ordularının Edirne'ye yaklaşması üzerine Vali Cemil Paşa ile kumandan Müşir Ahmed Eyüp Paşa arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden cephane ateşe verilerek saray binaları üç günde yok edilmiştir. Birkaç yıl sonra Vali Rauf Paşa'nın izniyle İngiliz konsolosu tarafından saraya ait on yedi sandık çini İngiltere kraliçesine hediye etmek üzere İngiltere'ye gönderilmiştir. Bu çiniler günümüzde Victoria-Albert Müzesi'nde sergilenmektedir.

Saraya ait ilk bilimsel çalışmalar Tahsin Öz başkanlığında 1956'da gerçekleştirilmiştir. 1999 yılından beri sürdürülmekte olan Edirne Yeni Saray kazısında 2005'te matbah-ı âmirede kazı ve Bâbüssaâde'de restorasyon çalışmaları yapılmış, bu çalışmalar sonucu matbah-ı âmirede eski dönemlere ait su kanalları, yapının döşemesi, ocak kalıntıları, Balkan savaşlarından kalma mermi kovanları, top gülleri bulunmuştur. 2006 yılında ise Arz Odası batı tarafı temel kalıntıları açığa çıkarılarak Cihannümâ Kasrı'nın restorasyon projesi hazırlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman Hibri, *Enisü'l-müsâmirin: Edirne Tarihi 1360-1650* (trc. Ratip Kazancıgil), Edir-

ne 1996, s. 17-19; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), III/2, s. 591-595; Ahmed Bâdi, *Riḫâz-ı Belde-i Edirne: Edirne Bahçeleri* (trc. Ratip Kazancıgil), İstanbul 2000, I, 36-39; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1939, s. 43-52; Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*, İstanbul 1949, s. 143-177; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fâtiḥ Devri Mi'mârîsi*, İstanbul 1953, s. 369-374; A. Süheyl Ünver, *Edirne'de Fâtiḥ'in Cihannümâ Kasrı*, İstanbul 1953; a.mlf., "Edirne Sarayı'nda Kum Kasrı", *Arkitekt*, sy. 11-12, İstanbul 1939; s. 253-257; Tahsin Öz, "Edirne Yeni Sarayı'nda Kazı ve Araştırmalar", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 217-222; Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, İstanbul 1969-74, I, 3-59; II, 2-14, 18-23, 26-66, 95-99, 111-123; Dr. Rifat Osman'a Göre *Edirne Evleri ve Konakları* (haz. A. Süheyl Ünver), İstanbul 1976, s. 7-9; Rifat Osman, *Edirne Sarayı* (nşr. A. Süheyl Ünver), Ankara 1989; Ratip Kazancıgil, *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*, Edirne 1994; Önder Demir, *Belgelerle Saray-ı Cedid-i Amire-i Edirne* (yüksek lisans tezi, 1999), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; *I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri*, 25-27 Kasım 1995, Edirne 1999; Azade Akar, "Edirne Sarayı Çinilerine Dair Bir Araştırma", a.e., s. 26-27; Candan Nemlioğlu, "Saray-ı Cedid Yapılarında Orjinal Kalemşileri", a.e., s. 28-34; Mehtap Ülkücü, "Edirne Sarayı Kalemşileri", a.e., s. 35-38; Said Öztürk, "Sultan I. Ahmed Döneminde Edirne Sarayı Tamiri", a.e., s. 269-275; Ülkü Varlık, "Edirne Sarayında Yer Alan Adalet Kasrı'nın (Kasrı Adl) Osmanlı Kamu Yönetimindeki Yeri ve Önemi", *I. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 23-25 Ekim 2003, Edirne, ts., s. 15-25; Haluk Şehsuvaroğlu, "Edirne'de Fâtiḥ'in Sarayı", *TOK Belleteni*, sy. 90 (1949), s. 12-13; Mithat Sertoğlu, "Bursa, Edirne Sarayları ve Eski Saray", *Resimli Tarih Mecmuası*, V, İstanbul 1954, s. 3465-3466; Rauf Tuncay, "Edirne Sanat Eserlerindeki Süslemeler", *TKA*, I/2 (1964), s. 227; Necdet Sakaoğlu, "Edirne Sarayı ve Tâmir Keşifnâmesi", *TT*, XIII/78 (1990), s. 26-29.

N. ÇİÇEK AKÇIL

SARÂ-YI CEDÎD-İ ÂMİRE

(bk. TOPKAPI SARAYI).

SARAYBOSNA

Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin başşehri.

Slav dillerinde, Boşnakça'da ve Batı literatüründe Sarajevo, Osmanlı Türkçesi'nde Saray, Saray ovası, Saray kasabası, Saray-Bosna veya Bosna Sarayı (Bosnasaray) adlarıyla geçer. Yugoslavya'nın dağılmasından sonra kurulan Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin ve Bosna-Hersek Federasyonu'nun (Boşnak ve Hırvat Federasyonu), ayrıca Saraybosna Kantonu'nun merkezi olan Saraybosna, Bosna-Hersek bölgesinin tam ortasında bulunan Bjelašnica, Ig-

man ve Trebević dağları arasındaki Saraybosna ovasında Bosna nehrinin Miljacka ırmağı ile birleştiği kesimde yer alır. Trebević (1629 m.), Ozren (1452 m.), Hrasnica (1550 m.), Crni Vrh (1502 m.), Bukovik (1532 m.) ve Crepoljsko (1526 m.) gibi tepelerle çevrili olup denizden yüksekliği 537-700 m. arasındadır.

Bugünkü Saraybosna'nın bulunduğu mevkide Osmanlı öncesinde Bendbaşı bölgesindeki Brodec köyü ve onun çok yakınında Vrhbosna adında küçük bir yerleşim yeri mevcuttu. Bu kesimde Roma İmparatorluğu dönemine kadar inen bir küçük iskân biriminin var olduğu ve bir kısım Slavlar'ın daha sonra burada yerleştiği yapılan arkeolojik kazılardan anlaşılmaktadır. Ancak Saraybosna tamamıyla Osmanlılar devrinde kurulan bir şehirdir. Saraybosna bölgesine yönelik Osmanlı akınları 818'den (1415) itibaren sıklıkla ve Osmanlı nüfuzu Bosna'daki yerli hânedanlar arasındaki çekişmelerde etkili rol oynamaya başladı. Osmanlı hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalan Kral II. Tvrtko'nun (1420-1443) tahta çıkışından sonra Bosna kralları, birçok şehri ele geçiren ve askerî garnizonlar yerleştiren Osmanlılar tarafından haraca bağlandı (1428-1429). Osmanlılar ilk olarak 1428-1435 yılları arasında bugünkü şehrin yakınındaki Hodiçjed kasabasını ele geçirdiler. Hodiçjed vilâyeti Saray ovası ile beraber 852'de (1448) tamamen Osmanlı idaresi altına girdi. Bölgede Vrhbosna adlı varoşla birlikte Hodiçjed kasabası ve civarı güçlü bir uç sahası durumuna geldi. Burası voyvoda unvanı taşıyan İshak Bey oğlu Üsküp beyi İsa Bey tarafından idare ediliyordu. Civarda Osmanlı vasalı Bosna beyleri bulunduğundan bu bölge çift taraflı kontrol altına alınmış durumdaydı. Söz konusu idarî kesimi gösteren 859 (1455) tarihli *Tahrir Defteri*'nde Saray ovası bir bölge adı olarak zikredilmiş, ancak bu isimde bir yerleşme yerinden söz edilmemiştir. 1462 yılından önce burada Bosna sancağı beyi İshak Bey veya oğlu İsa Bey tarafından ilk müslüman yerleşimi kuruldu. Bu mahalle 922 (1516) yılına kadar Hatip mahallesi, daha sonra Eski Mahalle ve ardından Hünkâr Mahallesi şeklinde anıldı. Gazi İshak Bey burada bir saray ve Fâtiḥ Sultan Mehmed adına Hünkâr Camii ile (862/1458) yanında bir hamam yaptırdı. Bunların 866 Cemâziyelevvelinde (Şubat 1462) düzenlenen vakfiyesinden ayrıca zâviye, mevlîhâne, imaret, caminin karşısındaki Miljacka ırmağı üzerinde bir köprü, ırmağın karşı tarafında Kolobara Hanı, bedesten, kervansaray ve birkaç dük-

kânın yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Mujezinovič, I, 17-18). 894 (1489) tarihli bir kayda göre Saraybosna'nın bulunduğu yer Brodec adlı köyün ekinliği olup İsâ Bey tarafından alınarak imar edilmiştir (Şahin, s. 22). Saraybosna'nın bir şehir halinde temellerini oluşturacak eserlerin inşasına başlandığında Brodec köyünde yaptırılan ilk Osmanlı sarayından dolayı 859'dan (1455) itibaren buraya Saray, Saray ovası veya Saray kasabası adı verildi (Kupusović, s. 48, 51; *EP²* [İng.], IX, 29). Özellikle sarayın muhteşem olduğu ve bundan dolayı şehre Saraybosna adının verildiği rivayet edilir. Evliya Çelebi de aşağı şehirde Hünkâr Camii'nin olduğu yerde bir saray inşa edilmek suretiyle şehrin ismine Saray denildiğini, nehrin adının ise Bosna olduğunu, nehir isminin şehir ismine izâfe edilmesiyle "Bosna-Saray" tabirinin ortaya çıktığını belirtir (*Seyahatnâme*, V, 428).

Bosna'nın tamamen fethedilmesiyle (1463) bu bölgede Bosna sancağı kurulunca burayı oluşturan dört vilâyetten biri "vilâyet-i Hodidjed" yahut "vilâyet-i Saray ovası" diye anıldı (Şabanović, s. 40-41). Saraybosna ise 1468'de beş müslüman, altmış beş hıristiyan hânesine sahip küçük bir yerleşim birimiydi ve Trgovišta pazarı adıyla anılıyordu. 890'da (1485) kırk iki müslüman, 103 hıristiyan ve sekiz Dubrovnikli aile yaşıyordu. Tahmini nüfus 700-

800 kişi civarındaydı. 1489'da müslüman nüfusta artış gözlemlendi ve hıristiyan nüfus düşerken müslüman hâne sayısı seksen ikiye yükseldi. Bu tarihten sonra XVII. yüzyılın başlarına kadar hıristiyan nüfustaki gerileme eğilimi süreklilik kazandı. 922'de (1516) 884 hâne, 366 mücerret (bekâr erkek) müslüman nüfusa karşılık hıristiyanlar yetmiş dört hâne, on beş bîveden (dul kadın) ibaretti. Altmış altı hâne de Dubrovnikli vardı. XVI. yüzyılın başında şehrin toplam nüfusu 5000 dolayına erişmişti. XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren Saraybosna'da bazı yahudi aileleri de yerleşmişti. Onların yaşadığı mahallenin adı "Çifuthâne", Dubrovnikli ailelerin yaşadığı mahallenin adı "Latinluk" idi (*EP²* [İng.], IX, 30).

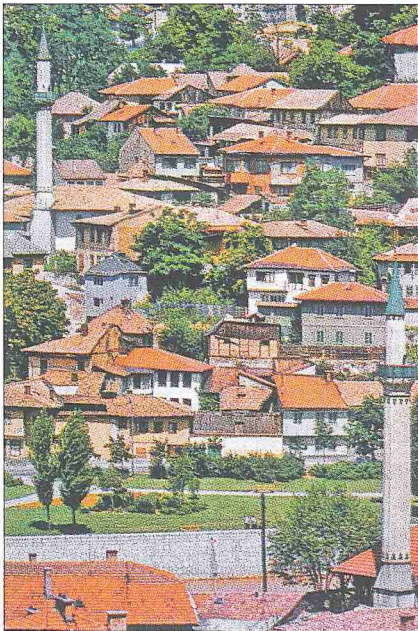
Saraybosna XVI ve XVII. yüzyıllarda önemli bir gelişme gösterdi. Bosna sancak beyliğine getirilen Gazi Hüsrev Bey tarafından burada inşa edilen külliye ve kurulan vakıflarla Saraybosna bir Türk-İslâm şehri haline geldi. 1521-1541 yılları arasında üç defa Bosna sancak beyi olan Gazi Hüsrev Bey, Saraybosna ve çevresinin İslâmlaşmasında çok önemli rol oynayan dinî, ticarî ve kültürel tesisler yaptırdı. Bu sebeple Saraybosna'nın ilk kurucusu olarak İsâ Bey, ikinci kurucusu olarak Gazi Hüsrev Bey gösterilir. Onun şehrin ortasında tesis ettiği külliye bir sembol olmuş (bk. GAZİ HÜSREV BEY KÜLLİYESİ), yüzyıllarca bu bölgeye hizmet vermiş, medresesinden pek çok kimse yetişmiştir. Bu külliye'nin inşasından sonra şehre ait 1530 yılı kayıtlarında Saraybosna'da toplam 1112 hâne, 572 mücerret nüfusun varlığı dikkati çeker. Bu nüfus yoğunluğu içinde hıristiyanlar on beş hâne, on altı bîveden ibaretti. Böylece müslüman nüfus % 98'i bularak şehrin tipik bir İslâm şehri haline gelmesini sağlamış görünmektedir. 1542'de bu oranlar değişmedi. Hıristiyanlar on dört hâne, altı bîve nüfusa sahipken müslümanlar 1418 hâne, 1094 mücerretle önemli bir sayıya ulaştı. Şehrin toplam nüfusu tahminen 9000'e yaklaşmıştı. 1570'te aradan geçen otuz yıllık süre zarfında nüfus hacminin 20.000'i bulması dikkat çekicidir. Toplam seksen sekiz hâne, dört bîveden oluşan hıristiyan nüfus yanında 3579 hâne, 2079 mücerret nüfusla müslümanlar % 97'lik bir oran sağlamıştır. Bu sırada şehirde altmış üç müslüman mahallesi vardı. 1604 kayıtları da bu durumu teyit eder, ancak artış oranı bir önceki kayıtlara göre daha aşağı seviyededir (toplam 4035 hâne, 140 hâne hıristiyan, 3895 hâne müslüman). Mahalle sayısı doksan bire yükselmiştir. Dubrovnik ve Makedonya'dan

Macaristan'a giden yolların kavşağında yer alan Saraybosna önemli bir ticaret merkezi özelliği kazandı. Sokullu Mehmed Paşa, Mimar Sinan'a bir imaret yaptırdığı gibi çeşitli dönemlerde burada görevde olan valiler tarafından cami, medrese ve imarethaneler inşa edildi.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Saraybosna'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, tepedeki küçük kalesi dışında ve akar suyun iki tarafında birçok Türk mahallesi ile Sırp, Bulgar ve Eflak reâyânın ikamet ettiği on mahalle ve iki yahudi mahallesinde ekseriyeti çok katlı, üstü kiremit ve bir kısmı tahta örtülü 17.000 kâgir evle 1080 dükkân bulunduğunu yazar. Sokakların temiz ve kaldırım döşeli olduğunu, kâgir binalı bedestende Venedik ve Dubrovnik'ten gelen her türlü ticarî eşyanın satıldığını, çarşının üstünün kalın direklerle örtüldüğünü, şehirde yetmiş yedisinde cuma namazı kılınan 177 cami, 180 sıbyan mektebi, sekiz dârülkurrâ, on dârülhadis, kırk yedi tekke, 110'un üstünde çeşme, 700 adet su kuyusu, üç kervansaray, yirmi üç han, beş hamam, yedi imaret, 176 su değirmeni ve Miljacka ırmağı üzerinde yedi köprünün bulunduğunu kaydeder. Etrafı yaylalarla sınırlanmış olan bu bölgenin ahalisinin Boşnakça, Türkçe, Sırpça, Latince, Hırvatça ve Bulgarca konuştuğunu belirtir (*Seyahatnâme*, V, 427-435).

Saraybosna bu sıralarda Bosna eyaletinin merkezi durumundaydı. Ancak 959'dan (1552) itibaren Bosna sancağına tayin edilen beylerin askerî maksatlarla Banjaluka'da (Banja Luka) oturmaya başlamaları üzerine sancağın merkezi Saraybosna'dan buraya taşındı. 1049'da (1639) yeniden sancağın merkezi Saraybosna oldu. Avusturya-Macaristan güçleriyle Osmanlı orduları arasındaki savaştan Saraybosna da etkilendi ve bunun ardından sancağın merkezi Saraybosna'dan Travnik'e nakledildi, 1851'e kadar Bosna valileri burada oturdular. Saraybosna'nın en acı günlerinden biri, Zenta savaşından sonra 24 Ekim 1697'de 8500 kişilik Avusturya kuvvetlerinin acımasız hücumuna mâruz kalmasıdır. Bu hücum esnasında Saraybosna'da büyük bir yangın çıktı, şehrin önemli bir bölümü aşırı derecede zarar gördü. Saraybosna bu tarihten itibaren 1788, 1831, 1842, 1852 ve 1879 yıllarında birkaç defa daha yangına mâruz kaldı. 9 Temmuz 1842 tarihindeki yangında 957 dükkân ve 569 mağazanın yandığı tesbit edilmiştir. Bu dönemde şehir bulaşıcı hastalıkların etkisinde kaldı (1690, 1731-1732, 1741, 1782). Avusturya ve komşu ülkelerle olan

Saraybosna'dan bir görünüş

sürekli savaşların bir sonucu olarak nüfus kayıpları yaşandı, ekonomik açıdan zayıflama oldu.

1739 Belgrad Antlaşması'nın ardından şehirde karışık bir dönem başladı ve sosyal tabakalaşmada bazı değişiklikler oldu. Kaybedilen kalelerden gelen yeniçeriler şehirlere yerleşerek nüfus kazandılar. Saraybosna imtiyazlı bir merkez haline geldi. Şehir âyanı, askerî zümreler ve "kapudan" denilen sivil mahallî reisler bu durumun daha da güçlenmesini sağladı, bunlar siyasi otoritenin başlıca temsilcileri oldular. Bosna Valisi Ali Paşa zamanında bunların oluşturduğu, valiyi denetleyecek ve bazı gelirlerini belirleyecek yetkiye sahip bir âyan meclisi dahi teşekkül etmişti. Bu uygulamalar neticesinde XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren on yıllık bir dönem boyunca fakir halkın ve müslüman köylülerin bir dizi isyanı patlak verdi.

XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Saraybosna'da halkla idareciler arasında silâhlı direnişe varan ciddi anlaşmazlıklar meydana geldi. 1814'teki karışıklıklar sebebiyle 1820'de Celâleddin Paşa düzeni zorla sağlayabildi. Yeniçeri Ocağı'nın tasfiyesi Abdurrahman Paşa tarafından bastırılan isyanların en önemli sebebi sayılmaktadır. Reformlara karşı genel hoşnutsuzluk sürerken 1831'de bazı yenilikleri uygulamaya koyma teşebbüsleri, Hüseyin Kapudan Gradaşeviç'in liderliğinde buradaki müslüman âyanın başını çektiği bir ayaklanmaya dönüştü. İsyancılar başarı kazandıysa da aralarındaki rekabet ve anlaşmazlık sonucu kolayca dağıtıldılar (1832), isyan bastırıldıktan sonra kapudanlık müessesesi kaldırıldı (1835) ve yerine müsellimlikler kuruldu. Yine de sürtüşme ve direniş sürerken Bosna valisi sıfatıyla Ömer Paşa Latas (1850-1851) âyanın siyasi nüfuzunu kırıp reformları uygulamaya başladı. Bu dönemde Bosna altı, Hersek üç kaymakamlığa bölününce Saraybosna resmî merkez oldu. Topal Osman Paşa'nın valiliği sırasında (1861-1869) idarî yapıda önemli değişiklikler meydana geldi ve Temmuz 1865'te vilâyet olarak adlandırılan Bosna yedi sancağa ayrıldı. Saraybosna bir sancak merkezi olup yedi kazadan ibaretti (Şabanović, s. 233-234). Burada vilâyet meclisi kuruldu, ulaşım şartları iyileştirildi. Ayrıca birçok okul açıldı, vilâyet matbaası kuruldu, ticaret ve pazarlama giderek gelişti; fakat küçük zanaat kolları çökmeye başladı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısı ortalarına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan Saraybosna, etrafındaki bir dizi köylü ayaklan-

masından zarar gördü. 1875'te çıkan isyan siyasi bir özellik kazandı ve bu ayaklanma büyük güçlerin müdahalelerine yol açtı. 1878'deki Berlin Kongresi'nde Bosna ve Hersek, Avusturya-Macaristan'ın himayesine verilince Saraybosna'nın durumunda önemli değişiklikler oldu. Bosna müslümanları Avusturya-Macaristan'ın işgaline karşı koydularsa da 29 Temmuz 1878 tarihinde Bosna'ya dört taraftan giren işgalci güçler 19 Ağustos 1878'de Saraybosna'ya girip büyük direnişe rağmen şehri işgal ettiler. Böylece Saraybosna'da Osmanlı hâkimiyeti dönemi sona erdi. Ancak resmî olarak Saraybosna ve Bosna-Hersek'te Osmanlı Devleti'nin hakları 1908'deki kesin ilhaka kadar sürdü (*Enciklopedija Jugoslavije*, I, 114-115).

Avusturya-Macaristan hükümeti Saraybosna'ya modern bir idare sistemi getirip ticareti geliştirmeye çalıştı, yollar inşa etti; yeni stilde binalar, okullar, ilmî kuruluşlar yaptırdı ve bununla müslümanların ileri gelenlerini kendi tarafına çekmeye çalıştı. Bu dönemde inşa edilen Devlet Müzesi, Halk Tiyatrosu, Üniversite rektörlüğü, mahkeme binası, Başbakanlık binası, Belediye binası, Demiryolları idare binası, Ekonomi Fakültesi, Hotel Central gibi yapılar tamamen Avusturya-Macaristan dönemi kültürünü Saraybosna'ya aktaran ve günümüze kadar devam eden eserlerdir. Modernleşmeye başlayan şehirde Ilıca'daki Türk hamamı restore edildi, şehre elektrik getirildi, su ihtiyacını gideren yeni su kanalları yapıldı. Ayrıca müslümanların dinî ve hukukî ihtiyaçları için Şeriat Kadılık Okulu açıldı. Söz konusu okul hem dinî kadronun hem kadınların yetiştirilmesini amaçlamış ve II. Dünya Savaşı'na kadar toplumda büyük etkisi olmuştur. Bu devirde Viyana ve Budapeşte'de yetişen bazı müslüman ilim adamları (Şukrija Alağić, Fehim Bajraktarević, Safvet-beg Başa-

gić, Şacıć Sikirić) Saraybosna'nın o dönemdeki İslâmî ilimler ve şarkiyat bölümünün tesisinin öncülüğünü yaptılar. Müslüman dinî kurumları üzerinde kontrolü sağlamak için Avusturya-Macaristan idaresi 1882'de "reisülulemâ" makamını oluşturdu. 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan veliahdı arşidük Frans Ferdinand ve eşi Sofia, Saraybosna'yı ziyaretleri esnasında gizli bir Sırp teşkilâtı mensubu olan Gavrilo Princip tarafından öldürüldü. Bu olay, Avusturya ile Sırbistan arasında bir savaşın çıkmasına ve hemen ardından I. Dünya Savaşı'nın başlamasına yol açtı.

Saraybosna'nın XIX. yüzyıldaki nüfusu giderek artış gösteren bir meyil izledi. 1851'de burada 21.102 (15.224 müslüman, 3575 Ortodoks, 239 Katolik, 1714 yahudi), 1895'te 38.083 (17.787 müslüman, 5858 Ortodoks, 10.672 Katolik, 4054 yahudi) kişi yaşıyordu. 1910'da nüfusunun 51.919'a (18.460 müslüman, 8450 Ortodoks, 17.922 Katolik, 6397 yahudi) yükseldiği anlaşılmaktadır (*Eİ²* [İng.], IX, 32). Şemseddin Sâmî, Saraybosna'daki halkın üçte ikisinin müslüman ve şehirdeki toplam nüfusun 50.000 olduğunu, 120 kadar cami ve mescidin, birkaç medresenin, bir gureba hastahanesinin, bir rüşdiye, bir dârülmualimîn, yirmi sibyan mektebinin bulunduğunu yazmaktadır. Ayrıca hıristiyanlara ait bir mekteb-i idâdî ile birkaç mekteb-i ibtidâînin olduğuna ve Saraybosna ile Brod arasında bir demiryolu hattının varlığına işaret etmektedir (*Kâmûsü'l-a'lâm*, II, 1388).

I. Dünya Savaşı'nın ardından 1918-1941 yılları arasında Saraybosna bölgede önemli bir merkez olmasına rağmen Yugoslavya Krallığı'ndaki Belgrad, Zagreb ve Ljubljana gibi şehirlerin seviyesine ulaşamadı ve eski önemini kaybetti. 1929'dan itibaren Drina Banlığı'nın merkezi olarak zikredildi. 1921'de 60.087 olan nüfusu (21.465 müs-

Saraybosna'da Miljacka nehri

lüman, 12.479 Ortodoks, 18.076 Katolik, 7427 yahudi) 1941'de 80.000'e ulaştı. Bu devirde Gazi Hüsrev Bey Medresesi'ndeki eğitim devam ederken bir Şeriat Lisesi kuruldu. 1887'de açılan Şeriat / Kadılık Okulu kapatılarak yerine 1937'de fakülte seviyesinde Yüksek İslâmî Şeriat-Teoloji Okulu açıldı. Bu dönemde müslümanlara ait gazete, dergi ve ilmî araştırmalar mevcuttu. Ayrıca müslümanların siyasî partileri faaliyetlerini Saraybosna'da sürdürmekteydi. Krallık Yugoslavyası devrinde Saraybosna'da *Glasnik, Gajret, Narodna Uzdanica, Behar, Novi Behar* gibi İslâmî dergi ve gazeteler vardı. II. Dünya Savaşı esnasında (1941-1945) Saraybosna, Hitler Almanyası ile iş birliği içerisinde bulunan Ante Pavelić liderliğindeki Bağımsız Hırvatistan Devleti'nin bir parçasıydı.

II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Tito Yugoslavyası döneminde (1945-1990) Saraybosna, Yugoslavya'yı oluşturan altı cumhuriyetten biri olan Bosna-Hersek Sosyalist Cumhuriyeti'nin başşehri olarak ilân edildi, böylece yeniden bölgede önem kazanmaya başladı. 1946'da 100.000'i geçen Saraybosna'nın nüfusu 1961'de 213.092'ye ulaştı, 1991'den sonra 300.000'i aştı. Bu arada Nisan 1946'da Yüksek İslâmî Şeriat-Teoloji Okulu nihai şekilde kapatıldı. Ancak bağımsız ülkeler liderliğini üstlenen Tito Yugoslavyası, Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin devamına izin verdi ve 1977'de Islamski Teološki Fakultet adı altında bir ilâhiyat fakültesinin eğitime başlamasına göz yumdu. Söz konusu fakülte bugün İslâmî İlimler Fakültesi adıyla Saraybosna Üniversitesi içinde faaliyetini sürdürmektedir. 1950'de açılan Şarkiyat Enstitüsü de günümüzde mevcuttur.

1990'daki demokratik seçimlerden sonra Aliya İzzetbegović yönetiminde müslümanların sosyal hayatı giderek daha da gelişti. Preporod adlı bir kültür cemiyeti, el-Kalem isminde İslâmî eserler neşriyatı yapan bir kuruluş ve Merhamet isminde bir sosyal yardım cemiyeti kuruldu. Saraybosna'da 29 Şubat 1992 – 1 Mart 1992 tarihlerinde yapılan bağımsızlık referandumunun hemen ardından 1996'ya kadar sürecek olan savaş başladı. 5 Nisan 1992'de Sırp yanlısı Yugoslav ordusu tarafından işgal edilen Saraybosna Havaalanı ile 2 Mayıs 1992'de Sırp güçleri tarafından resmen ilân edilen 1425 günlük Saraybosna Muhasarası 29 Şubat 1996 tarihinde sona erdi. Bu süre içerisinde Saraybosna, Sırp güçleri tarafından yoğun biçimde roket saldırısına mâruz kaldı. Stalingrad (St. Pe-

tersburg) muhasarasından sonra dünya tarihinde en şiddetli muhasara günlerini yaşayan Saraybosna'nın dış dünya ile ilişkisi 1993'te Butmir bölgesinde yaptırılan 800 metrelik bir tünelle sağlandı. Resmî bilgilere göre muhasara esnasında 11.000 kişi öldürülmüş, 50.000 kişi yaralanmış ve 35.000 bina tahrip edilmiştir. Bunlar arasında özellikle camiler, hastahaneler, kütüphaneler, medya merkezleri, devlet binaları, askerî kışlalar ve halkın yaşadığı bir kısım binalar büyük hasar görmüştür. Viječnica adıyla bilinen yapı ve içindeki Şarkiyat Enstitüsü 17 Mayıs 1992'de top atışlarıyla yanmış ve enstitünün zenginliklerinden sadece % 1'i kurtarılabilmektedir (krş. Riedlmayer, IX/3 [1995], s. 337-341). Dayton Anlaşması'nda (1995) muhasaranın kaldırılması kararı alındığı tarihten itibaren günümüze kadar Saraybosna hem yeni kurulan Bosna-Hersek Devleti'nin hem de Müslüman-Hırvat Federasyonu'nun başşehridir. Savaş esnasında meydana gelen tahribatın bir kısmı günümüze kadar ancak giderilebilmiştir.

Saraybosna bir Osmanlı şehri olarak geliştiği için bölgenin nüfusunun İslâmlaşmaya başlaması halkın hayat tarzında ve kültüründe önemli etkiler yapmıştır. Doğru dillerinde şiirler yazan Saraybosna'nın müslüman şairleri daha ziyade Türkçe'yi kullanmıştır. Türkçe şiir yazarlar arasında Saraybosna'da doğan Nergisi (ö. 1044/

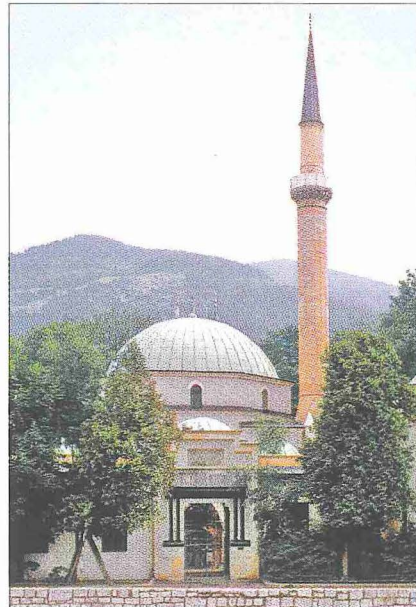
1635), hem Türkçe hem Boşnakça şiir yazan Hasan Kâimî (ö. 1102/1691), modern tarihçiliğe geçişi ifade eden bir eseri bulunan Şeyh Seyfudin Kemura (ö. 1917), Osmanlı idaresinin son dönemleriyle Avusturya işgalini takip eden olaylarla ilgilenen Muhammed Enverî Kadîç (ö. 1931), ilk modern tarihçi ve aynı zamanda şair Saffet Bey Başağaç (ö. 1934) zikredilebilir. Saraybosna'da İslâm kültürü özellikle şehirlî karakteri ağır basan bir niteliğe sahiptir.

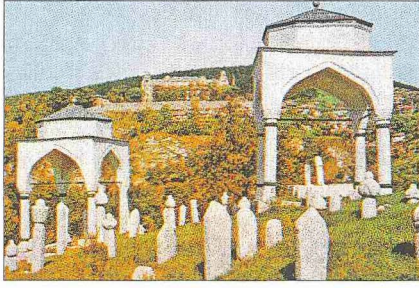
Günümüze kadar bütün zorluklara ve savaşlara rağmen Saraybosna'da Hünkâr Camii (862/1458), Gazi Hüsrev Bey Camii (937/1530), Ferhad Bey Camii (969/1562), Ali Paşa Camii (968/1561), Çekrekçi Muhlihuddin Camii (932/1525), Hacı Osman Mescidi (1000/1591), Hoca Durak (Başçarşı) Camii (1283/1866), Çoban Hasan Camii (1291/1874), Hünkâr Köprüsü (862/1458), Şehir-Çehajina Çuprija (1585), Kozja Çuprija (XVI. yüzyıl), Principov Most (1541); Hacı Sinan Tekkesi (1188/1775) ve Gazi Hüsrev Bey Hamamı, Gazi Hüsrev Bey Medresesi (Kurşumliye) (944/1537), Gazi Hüsrev Bey Bedesteni (1537), Brusa Bedesteni (958/1551), Gazi Hüsrev Bey Camii yanındaki Saat Kulesi, Morića Han gibi eserler hâlâ ayakta ve mimarinin muhteşem örneklerini teşkil etmektedir (daha geniş bilgi için bk. Mujezinović, I, 7-533; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri II, III*, 306-420; a.mlf., *VD*, sy. 3 [1956], s. 194-206).

Bosna-Hersek Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde faaliyet gösteren ve İmam-Hatip Lisesi seviyesinde olan Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin erkek ve kız olarak iki bölümü halen devam etmektedir. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Gazi Hüsrev Bey Camii'ne çok yakın bir yerde yapılan yeni binasına taşınacaktır. Kütüphanede 17.000'i aşkın yazma eser, 20.000'i aşkın matbu İslâmî eserle 20.000'i aşkın Boşnakça ve Avrupa dillerinde yazılmış matbu eser mevcuttur.

Resmî olarak 297.416 nüfusa sahip olan Saraybosna'nın 1992-1996 savaşından sonra nüfusunun 500.000'i aştığı zikredilmektedir. Günümüzde Grad Sarajevo adındaki şehir Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo ve Novi Grad isminde dört belediyeden oluşmaktadır. Şehirde hisarin eteğindeki kesimde tamamen Türk şehri görünümü, onun çevresinde 1878'den sonra gerçekleştirilen dama planlı Avusturya şehri görünümü, onun çevresinde geniş caddeler etrafında yayılan daha modern görünüm hâkimdir. Dayton Anlaşması'na göre şehrin büyük bir kısmı Bosna-Hersek Fede-

Hünkâr Camii

Saraybosna'da Ali Fakih Mezarlığı

rasyonu'na, diğer bir kısmı da Sırp bölgesi olarak Sırp Cumhuriyeti'ne aittir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tahrir Defteri, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. 0.76; BA, TD, nr. 18, 24, 56, 76, 157, 221, 379; TK, TD, nr. 474; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 427-441; Kemura Şejh Sejfudin, *Sarajevske Džamije*, Sarajevo 1910, tür.yer.; a.mlf., "Saraybosna'da Ebniye-i Hayriyyenin Musavver Tarihi I: Hünkâr Câmi-i Şerîfi", *TOEM*, II/12 (1327), s. 774-776; Hazim Šabanović, *Bosanski Pašaluk-Postanak i Upravna Podjela*, Sarajevo 1959, s. 35-43, 70-72, 77-81, 88-98, 119, 146-147, 182-183, 229, 232-234; Hamdija Kreševljaković, *Sarajevo za Vrijeme Austro-Ugarske Uprave (1878-1918)*, Sarajevo 1969, tür.yer.; a.mlf., "Sarajevska Čaršija, Njeni Esnaf i Obrti za Vrijeme Osmanlijske Uprave", *Narodna Starina*, VI/14, Zagreb 1927, s. 15-58; Mehmed Mujezinović, *Islamska Epigrafička u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1974, I, 7-533; a.mlf. – Džemal Čelić, *Stari Mostovi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1998, s. 23-29, 97-134; Džemal Čelić, *Sarajevo i Okolica*, Zagreb 1979, s. 9-64; Ömer Bosnađi, *Bosna Tarihi*, Ankara 1979, s. 95, 111-117; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri II*, III, 306-420; a.mlf., "Yugoslavya'da Türk Âbideleri ve Vakıfları", *VD*, sy. 3 (1956), s. 194-206; Milan Gojković, *Stari Kameni Mostovi*, Beograd 1989, s. 138-142; İhan Şahin, "Osmanlı Döneminde Sarayova (Sarajbosna)'nın Kuruluşu ve Yükselişi (1455-1561)", *Bosna-Hersek*, İstanbul 1992, s. 22; Nijazija Koštović, *Sarajevo između Dobrotvorstva i Zla*, Sarajevo 1995, tür.yer.; Enver Imamović, "Korijeni Sarajeva-Prehistorija i Antika", *Prilozi Historiji Sarajeva*, Sarajevo 1997, s. 11-17; Amira Kupusović, "Vakufnama Isa-bega Ishakovića", a.e., s. 47-51; Avdo Sućeska, "Sarajevo u Bunama Sedamnaestog i Osamnaestog Stoljeća", a.e., s. 77-81; Hatidža Čar, "Nemuslimansko Stanovništvo Sarajeva u Sedamnaestom Stoljeću", a.e., s. 83-91; Muharem Omerčić, "Derviş i Tekije u Sarajevu", a.e., s. 129-139; Lejla Gazić, "Sarajevo u Ljetopisima Sedamnaestog i Osamnaestog Stoljeća", a.e., s. 225-229; Behija Zlatar, "Zlatni Period Sarajeva", a.e., s. 53-60; a.mlf., "Popis Vakufa u Bosni iz Prve Polovine XVI Vjeka", *POF*, XX-XXI/1970-71 (1974), s. 113-114; Salih Sidki Hadžihuseinović (Muvekkit), *Povijest Bosne*, Sarajevo 1999, I, 111-130; Šaćir Sikirić, "Sarajevske Tekije", *Narodna Starina*, VI/14, (1927), s. 77-79; İbrahim Kemura, "Pregled Sarajevskih

Vakufa u Godini 1889. i 1913.", *POF*, XXXIV (1971), s. 462-481; Ferhat Šeta, "Islamska Vjerska Zajednica u Bosni i Hercegovini od 1878. do Imenovanja Prvog Reis-ul-Uleme", *Islamska Misao*, XI/128, Sarajevo 1989, s. 39-42; A. Riedlmayer, "Maziye Silmek: Bosna-Hersek'teki Kütüphanelerin ve Arşivlerin Tahriri" (trc. Yaşar Tonta), *Türk Kütüphaneciliği*, IX/3, Ankara 1995, s. 337-341; *Kâmûsü'l-'a'lâm*, II, 1388; M. Filipović – S. Ćorović, "Sarajevo", *Narodna Enciklopedija*, Zagreb 1929, IV, 28-30; V. Ć., "Aneksija Bosne i Hercegovine", *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1955, I, 114-115; B. Kan, "Sarajevski Atatat", a.e., Zagreb 1968, VII, 141-143; M. Joć, "Sarajevsko Polje", a.e., VII, 143; a.mlf. – S. Ti., "Sarajevo", a.e., VII, 136-141; Besim Darkot, "Bosna-Saray", *IA*, II, 735-736; A. Popović, "Sarajevo", *EP* (Ing.), IX, 28-34; Abdurrauf Ruhbân, "Sarajevo", *el-Meşû'atü'l-'Arabiyye*, Dimaşk 2004, X, 795-797.

MUHAMMED ARUÇI

SÂRBÂN AHMED

(ö. 952/1545)

Bayramî Melâmîliğine mensup
süfi ve şair.

Hayrabolu'da doğdu. Hayatı hakkında bilinenler Nev'îzâde Atâî'nin verdiği bilgilere dayanmaktadır. Atâî, onun Kanûnî Sultan Süleyman'ın 940 (1533-34) yılında çıktığı İrakeyn Seferi'nde sârbân (deveci) olarak padişahın hizmetinde bulunduğunu, ordu Karaman'da iken Bayramî meşâyihinden Pîr Ali Aksarâyî ile görüştüğünü, bu sırada ona intisap ettiğini, Hayrabolu'ya dönüp irşad faaliyetini sürdürdüğünü, 952 (1545) yılında burada vefat ettiğini, cezbe sahibi bir kişi olarak tanındığını, meşrebi dolayısıyla zındıklıkla suçlandığını, bununla birlikte yüksek mânevî mertebelere ulaşıp, keramet sahibi velilerden sayıldığını belirtir (*Zeyl-i Şekâik*, s. 70).

Bayramî Melâmîleri'nden Sarı Abdullah Efendi ise Sârbân Ahmed'in İrakeyn Seferi'ne sersârbân sıfatıyla katıldığını, Pîr Ali Aksarâyî'nin ondaki yeteneği keşfedip kendisine iltifat ettiğini, sefer dönüşü ordudan ayrılarak onun yanında kaldığını, seyrü sülûk döneminde Ahmedî ve Kaygusuz mahlasıyla söylediği çok sayıda şiiri bulunduğunu kaydederek, "Varımı ol dostta verdim hânümânım kalmadı / Cümlesinden el yudum pes dü cihânım kalmadı" beytiyle başlayan şiirini ve hanımıyla ilgili bir menkibesini nakleder (*Semerâtü'l-fuâd*, s. 252-256). Yine Bayramî Melâmîleri'nden olan La'lîzâde Abdülbâki Efendi bu bilgileri tekrarlar. Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, aynı bilgileri aktardıktan sonra Sârbân Ahmed'in iki mektubu ile ona ait olduğunu söylediği bazı şiirleri kaydeder. Mehmed Ali Ayni, Sâdik

Vicdânî, Bursalı Mehmed Tâhir, Hüseyin Vassâf gibi müellifler Sârbân Ahmed hakkında yukarıdaki bilgileri tekrarlamışlardır.

Pîr Ali Aksarâyî'nin oğlu İsmâil Ma'sûkî'nin idamının ardından Bayramî Melâmîleri'nin kutbiyyet makamına Sârbân Ahmed geçmiş, Bayramî Melâmî silsilesi ondan sonra müridlerinden Hüsâmeddin Ankaravî tarafından sürdürülmüştür. Sârbân Ahmed, tarikat mensupları için son derece kritik olan bu dönemde Atâî'nin de belirttiği gibi hakkında bazı olumsuz söylentiler çıkmakla birlikte devletin takibatına uğramadan faaliyetine devam etmiş, ancak Hüsâmeddin Ankaravî takibattan kurtulamamıştır. Sârbân Ahmed'in diğer bir müridi "Kaygusuz" mahlasıyla şiirleri olan Vizeli Alâeddin Efendi'dir. Alâeddin Efendi'nin yetiştirdiği Gazanfer Dede zındık ve mühlid olduğuna dair bir ihbar üzerine Vize'den İstanbul'a getirilerek Dîvân-ı Hümâyûn'da muhakeme edilmiştir. Sârbân Ahmed ile pîrdaş olan ve kendisini yakından tanıması gereken *Mir'âtü'l-ışık* müellifi Abdurrahman el-Askerî'nin eserinde ondan hiç bahsetmemesi dikkat çekicidir. Sârbân Ahmed'in kabri üzerine sonraları bir türbe inşa edilmiş, çeşitli onarımlar geçiren türbe son yıllarda özelliksiz bir mimariyle yenilenmiştir. Türbe bugün Hayrabolu Kur'an Kursu'nun bahçesi içinde kalmıştır.

Abdülhak Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler* adlı eserinde önce yukarıda anlatılan kaynaklar çerçevesinde bir Sârbân Ahmed portresi çizmiş (s. 54-70), kitabın sonuna koyduğu ilâve kısmında Ahmed Sârbân'a ait divan nüshalarının üzerinde "Dîvân-ı Ahmed Sârbânî" (İÜ Ktp., TY, nr. 802), "Dîvân-ı Ahmed Sârbân Dukakinzâde" (İÜ Ktp., Hâlis Efendi, nr. 7169 [yeni nr. TY, nr. 2830/1]), başka bir nüshada ise "Dîvân-ı Ahmedî" (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 15) diye yazılmış olduğunu söyleyerek Ali Emîrî Efendi'nin bu nüshaya eklediği bilgileri aktarır. Ali Emîrî'nin Mevlevî şairi Fasih Ahmed De'de'nin kendi hattıyla bir mecmuada gördüğü kaydına göre divanın sahibi Ahmed Bey, Dukakinzâde Ahmed Paşa'nın oğludur. Şair Fasih'in de babası Dukakinzâde Ahmed Bey'dir. Abdülhak Gölpinarlı bu bilgiye dair bazı mülâhazalardan ve tezkiye müelliflerinin, Dukakinzâde Ahmed Bey'in "ağır zeâmeti ve hayli şevket ve riyâset var iken" inzivaya çekilmeyi tercih ettiğine ve tasavvufî şiirleri bulunduğuna dair verdiği bilgileri naklettikten sonra Sârbân Ahmed ile Dukakinzâde Ahmed Bey'in aynı şahıs olduğunu kesin bir dille